

ДЕТЕРМІНАНТИ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Досліджено функціональну детермінованість процесу фінансової глобалізації та зростаючих тенденцій глобальної фінансової нестабільності. Обґрунтовано об'єктивну необхідність забезпечення міжнародної економічної безпеки й проаналізовано проблеми формування інституційно-правової бази глобальної фінансової архітектури. Аргументовано необхідність формування стратегії фінансової безпеки України, окреслено критеріальні вимоги та принципи її забезпечення в умовах глобалізації.

На рубежі тисячоліть провідна роль у рамках економічної глобалізації закріпилась за фінансовою сферою. Саме в ній процес глобалізації набув динамічного розвитку і просунувся кількісно і якісно найбільше. Головними рисами сучасної глобальної економіки є: вільний рух капіталу, бурхливе зростання транскордонної мобільності фінансових потоків, зростання фінансових дисбалансів і реверсивних тенденцій, значна волатильність світових фінансових ринків, які зумовлюють глобальну фінансову нестабільність, активізація конкуренції у фінансовому секторі та консолідація глобальної банківської галузі, інтеграція фінансових ринків у глобальну фінансову систему. Разом з тим, феномен фінансової глобалізації виходить за суто економічні рамки і справляє помітний вплив на всі сфери суспільної діяльності – політику, ідеологію, культуру. Якщо в економічному плані фінансова глобалізація означає насамперед універсалізацію інвестиційних процесів, інтеграцію фінансових ринків, уніфікацію механізмів і технологій їхнього функціонування, то головним наслідком фінансової глобалізації політичного характеру є поступове руйнування суверенітету національних економік, замкненості фінансових систем під тиском транснаціонального капіталу та діяльності міжнародних фінансових інститутів. Як зазначає Ю. Осіпов, з урахуванням домінуючого впливу фінансової складової в сучасній глобальній економіці ми вправі характеризувати останню як економіку, керовану в своїй основі фінансовими важелями через фінансовий механізм. Глобалізм, що демонструється сучасною економічною цивілізацією, створює безпрецедентні умови для формування особливої фінансової влади, яка, володіючи світовим капіталом і управляючи глобальними фінансовими потоками, здійснює неоднозначний вплив як на все світове господарство, так і на окремі держави [10].

Ера глобалізації відкриває для людства не лише нові, небачені досі можливості розвитку і якісного зростання, а й нові загрози, проблеми і глобальні конфлікти. З огляду на це на порядку денному постали радикальної важливості питання про вдосконалення інституціональної фінансової основи глобальної економіки та забезпечення міжнародної економічної безпеки. Йдеться, зокрема, про побудову фінансової архітектури "нового міжнародного економічного порядку", про формування "світового уряду" як альтернативи національним урядам, а також про універсальну глобальну проблему світового управління (Global Governance).

Таким чином, пошук механізмів мінімізації негативних ефектів глобалізації та забезпечення міжнародної економічної безпеки стали головними детермінантами глобальної парадигми розвитку, що відображено у всесвітньо відомих працях Дж. Сакса, П. Крумана, Дж. Стігліца, Д. Гелда, Е. МакГрю та ін. Утім зміни, які відбулися у розвитку світового фінансового середовища наприкінці XX ст., підтвердили об'єктивну необхідність глибокої переоцінки процесів, що відбуваються в епоху глобалізації, перегляд у базових концепцій глобального розвитку. Вагомість зазначеної проблематики, її актуальність і необхідність формування стратегії фінансової безпеки України спонукають до вивчення питань функціональної детермінованості процесу фінансової глобалізації та зростаючих тенденцій глобальної фінансової нестабільності, проблем формування інституційно-правової бази глобальної фінансової архітектури, критеріальних вимог та принципів забезпечення фінансової безпеки держави в умовах глобалізації.

За результатами вияву феномен фінансової глобалізації є неоднозначним для окремих країн та регіонів світу. Фінансова глобалізація, зокрема, забезпечує вигоди, пов'язані з використанням сучасних методів управління та запровадженням новітніх технологій, відкриває доступ до нових ринків та інвестиційних джерел. Разом з тим, можна виокремити систему аргументів, які дають змогу позиціонувати головні детермінанти ризиків, загроз та фінансової нестабільності, які вона спричинює.

По-перше, спостерігається асинхронність розвитку економіки різних країн. Основні фінансові переваги від глобалізації отримують економічно розвинуті країни та їхні ТНК. Це підтверджують дані переліку 500 найбільших компаній світу, опубліковані в журналі "Fortune", оскільки одиниці з цих компаній мають штаб-квартири, розміщені за межами США, країн ЄС або Японії (табл. 1).

Таблиця 1

Розташування 500 найбільших багатонаціональних корпорацій [5; 45]*

№ з/п	Країна/блок	Кількість багатонаціональних корпорацій
1.	США	179
2.	Європейський Союз	148
3.	Японія	107
4.	Канада	12
5.	Південна Корея	12
6.	Швейцарія	11
7.	Китай	10
8.	Австралія	7
9.	Бразилія	3
10.	Інші	11
11.	Загалом	500

*Примітка. За даними "The Fortune Global 500". Fortune, 2 Aug, 1999.

Про аналізуючи дані табл. 1, доходимо висновку, що саме таким чином (через свої ТНК) уряди (принаймні найвпливовіші) залишаються вагомим ринковою силою, що має доступ через багатонаціональні компанії до фінансових ресурсів і національних ринків менш економічно розвинутих країн. Так, шляхом порівняння кількості багатонаціональних корпорацій і держав, в яких вони розташовані (при цьому беруться до уваги обсяги продажів і ВВП відповідно) можна з'ясувати справжні виміри економічної потужності ТНК. Хоча жодна з останніх не належать до переліку сорока найбільших економік у світі (див. рис. 1), проте вони суттєво випереджають за обсягами продажів ВВП багатьох країн світу, в тому числі й України.

Таким чином, концентруючи фінансовий потенціал, економічно розвинуті країни нав'язують периферії умови руху капіталу, встановлюючи контроль над фінансовими системами останніх і привласнюючи доходи в масштабах світової економічної системи.

По-друге, нееквівалентний зовнішньоекономічний обмін між центром і периферією зумовлює втягування останніх у ластки сировинної спеціалізації у світовому поділі праці, зовнішньої заборгованості, а отже, відмови від суверенітету у проведенні торгової і фінансової політики. В результаті нееквівалентної зовнішньої торгівлі та консервації сировинної спрямованості експорту країн, які розвиваються, поглиблюється диференціація в рівнях доходів між групами країн, унаслідок чого зростає дефіцит фінансових ресурсів у країнах, які розвиваються, та підвищується їхня кредитна залежність від розвинутих країн. Щоразу, отримуючи позики, країна-позичальник втягується у боргову піраміду, здійснюючи нові запозичення на погашення попередніх боргів. Ураховуючи те, що темпи економічного зростання переважної більшості країн (0–4%) значно нижчі від ставки відсотка на світовому ринку позичкового капіталу (8–20%), "боргова пастка" спрацює доволі успішно, а боргові процеси стають некерованими.

По-третє, надмірна залежність національних економік від іноземного короткострокового спекулятивного капіталу робить їхні фінансові системи (в тому числі бюджетну і валютну складові) надзвичайно чутливими до його мобільності. Глобалізація економіки призводить до неможливості регулювати функціонування фінансового ринку й системи виробництва в країні на національному рівні виокремлено від світових господарських процесів і стану міжнародної кон'юнктури. Крім цього, фінансовий сектор глобальної економіки став практично незалежним від державного контролю й регулювання. Відбулася принципова зміна моделі взаємодії цього сектора з державними регуляторами. Якщо в минулому національні фінансові системи функціонували переважно всередині країни і контролювалися державними інститутами, то в сучасному глобалізованому світі орієнтири національного розвитку перебувають не в середині національної економіки, а далеко за її межами. Нині менш ніж 30% ринку цінних паперів країн "великої сімки" контролюються державою чи підпорядковані державним інтересам. Світовий фінансовий ринок переміщує в місяць понад 3 трлн. дол. США з країни в країну. З них 2 трлн. дол. – гроші, що не контролюються державою чи іншими офіційними інститутами. У приватного капіталу більше ресурсів, ніж у центральних банків деяких країн, навіть таких, як США. Не національні уряди, а приватний капітал визначає нині ситуацію на світовому фінансовому ринку.

По-четверте, особливістю світового фінансового сектора з початку 1990-х рр. є його спекулятивність, що забезпечує для нього самодостатність. Понад 9/10 операцій на фондових біржах світу не пов'язані з торгівлею і довгостроковими інвестиціями. Цьому сприяли численні корпоративні злиття, банкрутства, угоди швидко викупу пакетів акцій фінансових структур, інколи дуже потужних і впливових. Масштаби операцій спекулятивного капіталу швидко зростають. Якщо в 1990 р. у щоденні грошові спекуляції залучалось 600 млрд. дол., у 1997 р. – більше ніж 1 трлн., то в 2000 р. – близько 1,5 трлн. дол., що майже в 30 разів перевищувало вартість товарів і послуг, які за день реалізуються. За наявними оцінками, на ко-

жен долар, що обертається в реальному секторі світової економіки, припадає до 50 дол. у фінансовій сфері. Розмір спекулятивного капіталу оцінюється щонайменше в 300 трлн. дол., а вартість світового валового продукту становить близько 41 трлн. дол.

Негативні наслідки цих процесів полягають у відірваності фінансового капіталу від реального сектора, у можливостях забезпечити наддоходи, часто нічим не обумовлені (з економічної точки зору) великі дивіденди та відсотки за цінними паперами внаслідок завищеного котирування, переливання капіталів, їхнього відмивання через офшорні зони, інтернет-рахунки, пряме ухилення від податків тощо і, як наслідок, розростання "фінансової бульбашки", рециркулювання у реальний виробничий сектор лише 10% коштів. Сформувалися величезні потоки "гарячих грошей", невідконтрольних ні національним урядам, ні іншим інституціям. Вони виникають не з потреб виробництва, торгівлі, інвестування чи споживання. Головним їхнім джерелом є переважно торгівля грішми. На думку Е. Кочетова і Г. Петрової, суть нового змісту фінансових потоків полягає в тому, що вони, з одного боку, відірвані від відтворювальних циклів (відплив у віртуальний геофінансовий простір), а з іншого – вони наповнюють новим змістом мінову вартість. У цій ситуації поглиблення процесу відриву від еквівалентного обміну і переливання фінансових потоків у спекулятивний капітал формують новітню історико-економічну ситуацію, в умовах якої фінансовий менеджмент і фінансове право (як складові фінансового управління) виконують новітню функцію регулювання світових грошових потоків. Нездатність розмежувати ці дві сфери фінансово-правового регулювання (реальних і віртуальних фінансів) призводить до накопичення необґрунтованого національного боргу та зовнішніх фінансових зобов'язань держави [8].

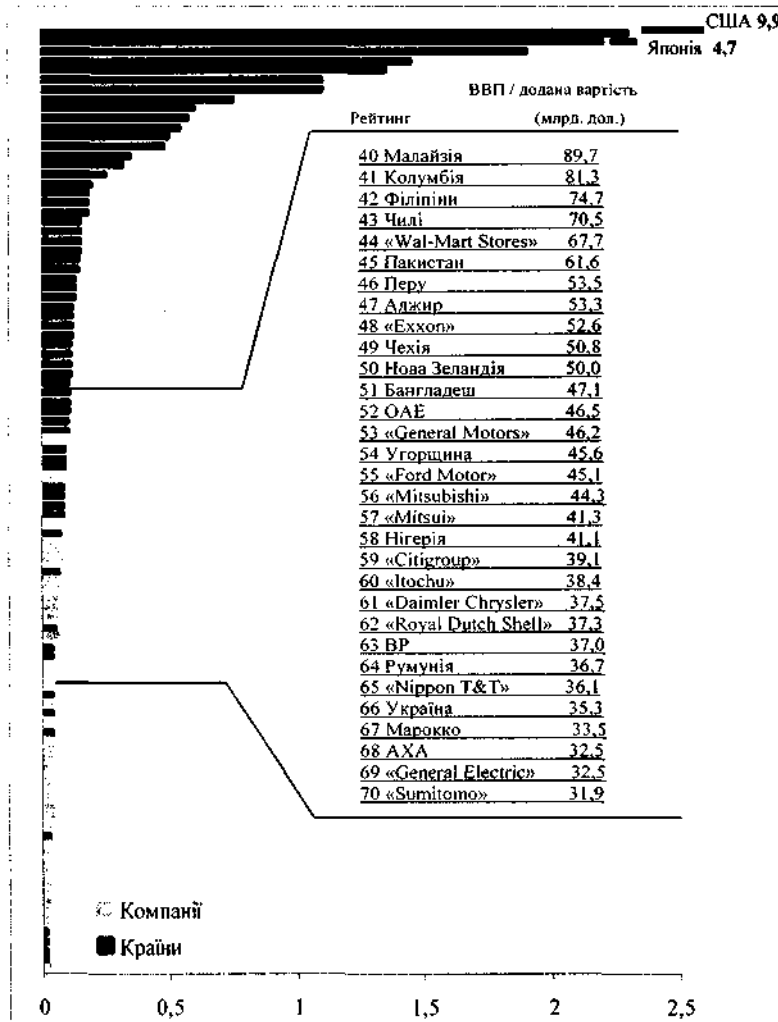

Рис. 1. Хто на вершині: країни та компанії відповідно до рівня валового внутрішнього продукту або доданої вартості [5; 46].

Таким чином, спекулятивний характер функціонування глобальних фінансових ринків – це один з недолік сучасного світового фінансового середовища, що руйнує його зі середини.

Окреслені вище кілька тез дають змогу зробити такі узагальнення, що визначають справжню логіку глобалізації. Вона не є такою, як це зовні часом видається: глобалізація містить не лише позитивні, а й складні і суперечливі негативні явища, що дедалі більше виявляються на нинішньому етапі перебігу глобальних процесів. Ідеться про глобальне зростання нестабільності світової фінансової системи, виникнення загрозливих кризових тенденцій, неадекватність сучасних фінансових інститутів (у тому числі міжнародних) ефективно їх контролювати. Про небезпеку глобальної фінансової нестабільності застерігалося ще на початку 1990-х рр. у доповіді про розвиток людини, де зазначалося, що глобалізація стала однією з найдраматичніших подій останнього періоду.

Переконливим аргументом для цього були міжнародні фінансові кризи наприкінці 90-х рр. XX ст. (криза Європейської монетарної системи в 1992–1993 рр., "тепла-криза" в 1994–1995 рр. у Мексиці, азійська криза в 1997–1998 рр.), що звернули увагу на крихість глобального фінансового середовища. Глобалізація економіки та фінансів з її особливими властивостями – випереджаючими темпами зростання світових фінансових ринків, фінансовою лібералізацією та інтеграцією, інформаційними технологіями – модифікувала динаміку фінансових процесів і кризових явищ у фінансовій сфері. Починаючи з 1990-х рр. дедалі активніше обговорюються на науковому та міждержавному рівнях як природа глобальної фінансової нестабільності, так і необхідність реформування сучасної або створення " нової глобальної фінансової архітектури". З огляду на це проблема забезпечення міжнародної економічної безпеки в останні роки щоразу більше хвилює світове товариство. Світ визнає як важливість цієї проблеми, так і необхідність її вирішення, оскільки вона певною мірою впливає на національну економічну безпеку всіх країн.

Забезпечення міжнародної економічної безпеки має різні організаційні форми та рівні. Прикладом однієї з таких організаційних форм є договір про Європейський Союз, яким закладено умови валютно-фінансової конвергенції та макроекономічної стабільності у рамках економічного і валютного союзу країн-учасниць. Відповідно до цього договору Рада Міністрів ЄС визначає стратегічні напрями економічної політики країн-учасниць унаслідок їхнього нерівномірного розвитку, слабкості валют окремих держав, повільного реформування державного управління в урядових структурах. Разом з тим, керівники ЄС вважають, що весь європейський континент може отримати перевагу від процесів інтеграції держав регіону в економічному і політичному аспектах, оскільки це зміцнює їхню безпеку і пришвидшує економічне зростання.

У 1992 р. концепція і принципи сталого розвитку зафіксовані в Ріо-де-Жанейро на Всесвітній конференції ООН з розвитку і навколишнього середовища в документі "Порядок дня на XXI століття". Цей документ назвали основним законом планети Земля, кодексом поведінки держав. У ньому наголошено на необхідності розробки національних стратегій сталого розвитку; особлива увага акцентується на значенні глобальної інтеграції, глобального кооперування, глобального партнерства країн для забезпечення безпечного і сталого розвитку.

Іншим прикладом вирішення проблеми міжнародної економічної безпеки є "Осакська декларація", ухвалена в листопаді 1995 р. на неофіційній зустрічі керівників організації Азіатсько-тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС). У ній підтверджено прагнення членів АТЕС до лібералізації торгівлі й інвестицій, спрощення торгового та інвестиційного режимів, посилення технічного й економічного співробітництва з метою забезпечення регіональної безпеки.

Сукупність проблем, пов'язаних із зростаючою глобалізацією, спонукають до активного пошуку нових форм їхнього вирішення на міждержавному рівні. Зокрема, наприклад, у 1999 р. на саміті в Кельні (ФРН) "Група семи" запропонувала своє бачення " нової міжнародної фінансової архітектури". В запропонованому проекті викладено такі пропозиції:

- реформування міжнародних фінансових інститутів;
- забезпечення прозорості фінансових інститутів і ринків;
- зміцнення кредитної дисципліни (з метою спонукання кредиторів до ґрунтовнішого аналізу пов'язаних з кредитними операціями ризиків);
- зміцнення економічної політики в країнах, що перебувають на етапі трансформації;
- реалізація міжнародної соціальної політики.

Так, реально реалізованим кроком можна вважати розробку конкретних пропозицій щодо реформування глобальної фінансової системи. Крім цього, створено також новий інститут "Група 20", до якої увійшли міністри фінансів і голови центральних банків 19 країн (у т. ч. Росії) та ЄС. На дану групу покладено завдання координації діяльності інших організацій і форумів з найскладніших питань розвитку світової фінансової системи. При цьому головна роль у забезпеченні глобальної економічної та фінансової стабільності і надалі відводиться МВФ.

Таким чином, не викликає сумніву домінуюча у світових масштабах позиція, яку озвучив К. Анан на Давосському форумі в січні 2004 р., що нині не лише проблеми міжнародної економіки, а й безпеки стали чинниками, що впливають на формування нового світового порядку.

У контексті вищезазначеного зростає актуальність проблеми розробки стратегії фінансової безпеки України як однієї з найважливіших складових національної економічної безпеки держави. Так, зрозуміло, що в нинішню епоху глобалізації Україна не може відмежуватися від зовнішнього світу і залишатися на

узбіччі глобалізаційних процесів. Вона має враховувати об'єктивну необхідність інтеграції вітчизняної фінансової системи у світовий фінансовий простір, одночасно приймаючи ефективні рішення і відстоюючи свої національні інтереси.

Концептуально забезпечення фінансової безпеки держави передбачає поєднання критеріїв підвищення добробуту нації і кожного громадянина та становлення в Україні конкурентоспроможної національної економіки, яка б органічно входила в глобальні економічні процеси та брала в них активну участь. З огляду на це поєднання цілей підтримки макроекономічної стабільності, економічного зростання та забезпечення соціальної спрямованості економічного розвитку – це пріоритетні національні економічні інтереси України і головні стратегічні вектори розвитку в умовах глобалізації.

Згідно із вищезазначеним, пріоритетними національними інтересами у фінансовій сфері такі:

- посилення взаємозв'язку фінансово-бюджетної політики та основних напрямків соціально-економічного розвитку держави й адміністративно-територіальних одиниць;
- забезпечення бюджетної дієздатності держави;
- забезпечення монетарної та валютно-курсової стабільності;
- зміцнення банківської системи, збільшення національних заощаджень з одночасним підвищенням рівня монетизації та капіталізації української економіки;
- зміцнення національного інвестиційного потенціалу та підвищення інноваційної активності вітчизняних підприємств;
- реформування фінансового ринку та забезпечення незалежності національної економіки від кон'юнктури міжнародних фінансових ринків;
- мінімізація впливу світових фінансових криз на фінансову систему України;
- детінізація економіки і залучення некримінальних капіталів в інвестиційні процеси.

Ефективність реалізації цих концептуально сформульованих положень на практиці потребує не лише визначення критеріальних вимог, а й окреслення принципів організації та забезпечення фінансової безпеки держави (рис. 2).

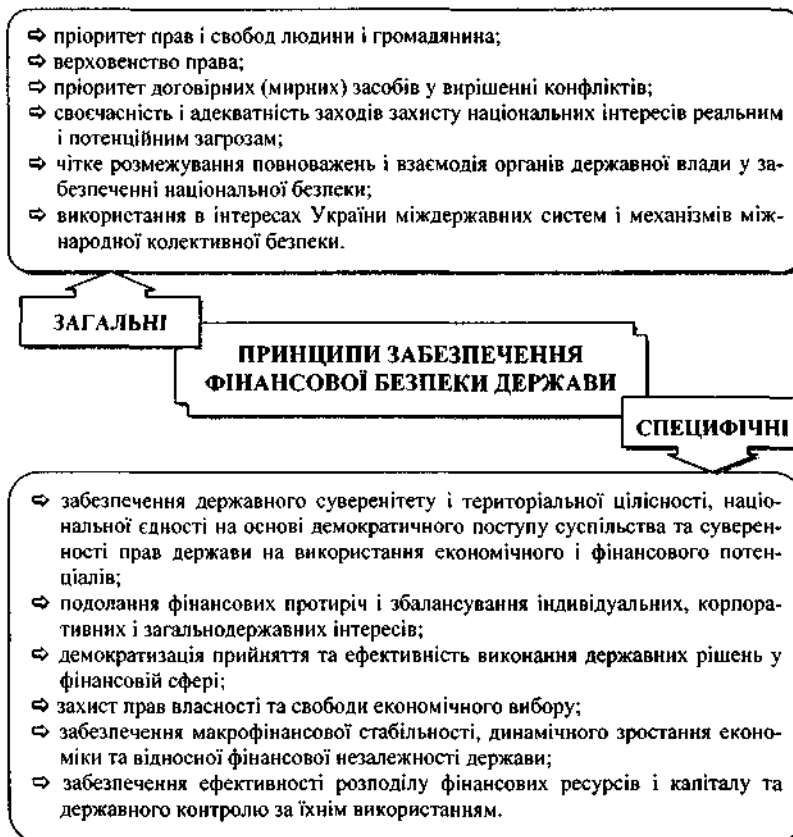

Рис. 2. Принципи забезпечення фінансової безпеки держави.

На фінансову безпеку України впливає дія численних внутрішніх і зовнішніх викликів і загроз. Узагальнюючи різні концептуальні підходи і позиції, а також аналізуючи норми вітчизняного законодавства у цій сфері, наявність внутрішніх загроз пов'язуємо з організаційно-правовою, адміністративною та інституційною незавершеністю реформування фінансово-кредитної сфери, політичною нестабільністю, вираженими сепаратизму. Таким чином, основними внутрішніми загрозами фінансовій безпеці України, на нашу думку, такі:

- неефективне регулювання і низький рівень правової культури у фінансовій сфері;
- зменшення інвестиційної та інноваційної активності;
- неефективність податкової системи та масове ухилення від сплати податків;
- низький рівень бюджетної дисципліни і перманентний бюджетний дефіцит;
- неефективність формування структури урядових боргових зобов'язань, що вагомих чинником зростання боргового навантаження на економіку та підвищує її вразливість до кризових явищ;
- тінізація і криміналізація економіки, нелегальний відплив капіталів за кордон;
- стагнація фондового ринку і недостатній рівень капіталізації банківської сфери.

Зовнішні виклики фінансовій безпеці пов'язуємо з: невизначеністю держави у сучасному геополітичному просторі, обмеженістю доступу до зарубіжних фінансових ринків, безконтрольністю щодо накопичення зовнішньої заборгованості. Таким чином, серед активних чинників, що можуть формувати загрози фінансовій безпеці України, виокремлюємо такі:

- динаміка сальдо торгового і платіжного балансів та значна залежність України від експортно-імпоротної діяльності;
- втручання міжнародних фінансових організацій у внутрішні справи держави;
- вплив світових фінансових криз на фінансову систему України.

Сучасна динаміка суспільних процесів в Україні й світі зумовлює необхідність формування адекватної, ефективної та економічно виправданої системи захисту національних інтересів і забезпечення національної (в тому числі економічної та фінансової) безпеки. Стратегічною метою політики національної безпеки України є забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності, національної єдності на основі демократичного поступу суспільства і держави, додержання прав і свобод людини й громадянина, створення умов для динамічного зростання економіки, забезпечення європейських соціальних стандартів і добробуту населення. Як зазначається у Стратегії національної безпеки України, забезпечення прийнятного рівня економічної безпеки не можливе без здійснення структурної перебудови і підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Для цього необхідно насамперед поліпшити інвестиційний клімат, зокрема, шляхом забезпечення дієвого захисту права власності, вдосконалення регуляторного і корпоративного законодавства, обмеження монополізму, розвитку фінансового і фондового ринків. Одним із найважливіших завдань щодо цього є реформування податкової системи, забезпечення спрямованості фінансової політики держави на зменшення питомої ваги всіх складових матеріальних витрат в економіці. Необхідно докорінно підвищити ефективність використання державних коштів, забезпечити дієвий державний контроль за діяльністю суб'єктів природних монополій, прозорість використання ними фінансових ресурсів, ефективність тарифної та регуляторної політик. Заходи економічної політики держави слід спрямовувати також на зміцнення фінансового стану суб'єктів господарювання, забезпечення зростання їхньої рентабельності та капіталізації. Разом із цим, не менш важливо забезпечити подолання тінізації економіки та припинення відпливу капіталів за кордон; збалансований розвиток бюджетної сфери; внутрішню і зовнішню захищеність національної валюти, її стабільність, захист інтересів вкладників; здійснення виваженої політики внутрішніх і зовнішніх запозичень з метою мінімізації ризиків та ліквідації диспропорцій у структурі боргового портфеля держави.

Таким чином, створення повноцінного механізму та реалізація стратегії забезпечення фінансової безпеки держави потребують, перш за все, вирішення широкого кола проблем щодо формування критеріїв та принципів забезпечення фінансової безпеки, визначення пріоритетних національних інтересів у фінансовій сфері, здійснення постійного відстеження чинників, які викликають загрозу фінансовій безпеці країни, а також вживання заходів щодо їхнього попередження та подолання. Для створення надійного механізму забезпечення фінансової безпеки необхідно також вирішити комплекс правових, структурно-організаційних, процедурних і кадрових питань.

Література

1. Закон України "Про основи національної безпеки України" від 19 червня 2003 року № 964-IV.
2. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 12 лютого 2007 року № 105/2007.
3. Барановський О. І. Фінансова безпека: Моногр. – К.: Фенікс, 1999. – 338 с.
4. Бурцев В. Фактори фінансової безпеки Росії // Менеджмент в Росії і за рубежом. – 2001. – № 1.
5. Гелд Д., МакГрю Е. Глобалізація /анти глобалізація: Пер. з англ. І. Андрущенко. – К.: К.І.С., 2004. – 180 с.
6. Гелд Д., МакГрю Е., Голдблатт Д., Перратон Дж. Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура: Пер. з англ. / Переднє слово Ю. Павленка. – К.: Фенікс, 2003. – 584 с.

7. Глобалізація і безпека розвитку: Моногр. / За ред. О. Г. Білоруса. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
8. Кочетов Э., Петрова Г. Геоэкономика: финансы реальные и виртуальные (финансовый дуализм и его правовые аспекты) // Общество и экономика. – 2000. – № 1.
9. Луцишин З. О. Трансформація світової фінансової системи в умовах глобалізації. – К.: Друк, 2002. – 320 с.
10. Осипов Ю. Финансовая экономика как высшая форма бытия экономики: Материалы к докладу на международной научной конференции "Финансовая экономика: концепция, структуры, менеджмент". – М.: МГУ, 2000.
11. Соколинский В., Минчев Д. Феномен глобализации: надежды и сомнения // Финансовый бизнес. – 2004. – Май-июнь.